

Шайбоний хонлари ичида хаёти фожиа билан интихо топган шахслардан бири шахзода (умрининг сўнги олти ойида хон) Абдулмўмин (1567-1598) хисобланади. У шайбонийлар давлати олий ҳукмдори яъни, Бухоро хони Абдуллахоннинг яккаю ягона ўгли ва тожу тахт вориси эди. Абдуллахон унга хали болалигидаёқ хон унвонини берганлиги боис уни «Кичик хон» деб атардилар. Абдуллахоннинг ўзи эса «Улуг хон» деб зикр этиларди. 1572 йил Абдуллахон Балхни эгаллади ва орадан ўн йил ўтгач, яъни 1582 иил ўн беш ёшли ўгли Абдулмўминни Балх ҳокими этиб тайинлади. Абдулмўмин хали ёш бўлганлиги учун амир Жонкелдибийни унга оталик этиб белгилади. Унга кадар шаҳар ҳокими Абдуллахоннинг амакиваччаси Динмуҳаммадхон эди. Абдуллахоннинг ўз ўгли Абдулмўминни Балхга юбориши Динмуҳаммадхонни катта ташвишга солди. Чунки Абдулмўмин ҳарбий кўшин билан Балх томонга отланган эди. Динмуҳаммадхон дин ахлидан бўлган он ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Зоҳидга (тахаллуси Маҳдуми бозорча, вафоти 1594 йил) мурожаат этиб ундан иккала томонни муросага келтиришни илтимос қилади. Илтимосга мувофиқ Мавлоно Муҳаммад Зоҳид Абдулмўмин ҳузурига келиб, унга Динмуҳаммадхон ўзини Абдулмўминга тобе деб ҳисоблашни етказди. Бунга жавобан Абдулмўмин Динмуҳаммадхоннинг гаплари рост бўлса ҳеч қандай ташвиш тортмасдан ўз олдига келишини, агар у истаса Балхни унга қолдириб, ўзи Хуросонга кетишини ва ёхуд Хуросон ҳукмдорлигига талабгор бўлса, унинг бу истагини ҳам амалга оширишга тайёр эканлигини билдиради. Абдулмўмин Динмуҳаммад томонидан элчи қилиб юборилган шайхни, яъни Мавлоно Муҳаммад Зоҳидни турли совғалар билан сийлайди. Динмуҳаммадхонга эса шайх оркали қимматбаҳо тўн инъом этади. Мавлоно Муҳаммад Зоҳид бошчилигидаги элчилар гуруҳи Динмуҳаммадхон ҳузурига келиб Абдулмўминнинг сўзларини етказгач, Динмуҳаммадхон Абдулмўминнинг бу илтифотини заифлик деб ҳисоблаб, тезда унга қарши кўшин тортишга фармон берди. Унинг бундай йўл тутиши шайхнинг қон тўкилишининг олдини олиш учун қилган саъй-ҳаракатларини чиппаққа чиқарди. Газабга минган Абдулмўмин Балхга ҳужум қилиб, ўн ой давом этган қамалдан сўнг уни қабт этишга муваффақ бўлди. Бўлиб ўтган жангларда Динмуҳаммадхон ҳалок бўлди.

Балхнинг тўла ҳукмдори бўлиб олган Абдулмўмин қатор ободончилик ишлари олиб борди. Вайрон бўлган Балх қалъасини ўта қаттиққўллик билан олти ой ичида қайта тиклади. Иш давомида қанчалар килган қишлоқлар оғир қазоланди. Балх қалъасининг олд қисми, Хўжа Аноши макбараси, Бобо Жонбоз чорсуи ва бошқа бинолар Абдулмўмин буйруғи билан таъмир этилди.

Абдулмўмин табиатидаги енгилтақлик, чуқур мулоҳаза қилмай иш тутиш гоҳида уни адаштирарди. 1588 йил унинг томонидан Жўйбор хўжаларининг йирик вақили, тариқат ахли илтифотлари ила қулганган, машҳурлик бобида яқто Хўжа Саъд (1531-1589)

мулкига нисбатан зўравонлик содир этилди. У Хўжа Саъднинг Балхдаги мулк ерларини эгаллади. Шу даврда Андхуд вилоятида бўлган Абдуллахонга бу хабар етгач, у ўглининг килмишидан каттик асабийлашиб, хатто ўзини отдан ташлаб юбориш ҳолатига бориб етади. Сўнгра зудлик билан Бухорога, Хўжа Саъд номига мактуб йўллаб, Абдулмўминнинг бу ножўя ҳаракатини кечиришни сўрайди ҳамда ўз фарзандига насихат килганлиги ва каттик сўзлар айтганлигини баён этади.

Шахзода Абдулмўмин исломнинг шиа йўналишини расмий дин сифатида қабул килган Сафавийлар давлати (1502-1736) билан бошқа шайбонийзодалар сингари мурасасиз кураш олиб борди. 1589 йил у Машхадга юриш килиб, уни камал этди. Камалда колган машхадликлар шаҳарни топшириш шартлари тўғрисида Абдулмўмин билан келишиб олиш мақсадида унинг олдида ўз вакиллари юборишди. Лекин Абдулмўмин буйруғи билан музокарага келган вакил катл этилди. Тўрт ойлик камалдан сўнг Машхад эгалланиб, уч кун мобайнида таланди, ёндирилди. Асирга олинган кишилар Мовароуннахрга жўнатилди. Муқаддас Али Ризо мазори яқинида дафн этилган Шох Тахмосп (1524-1576) қабри бузиб ташланиб, унинг суяклари гайридиннинг суяклари сифатида ёндирилди. Шахзода Абдулмўмин ўз бобоқалони Муҳаммад Шайбонийхоннинг (1451-1510) сафавийлар томонидан таҳкирланган жонсиз жасади учун ўч олди.

1590 йил олий ҳукмдор Абдуллахон Хиротни сафавийлардан тортиб олди. Абдулмўминнинг кўнглида Хирот тахтига нисбатан даъвогарлик ҳисси бор эди. Лекин унинг хоҳиш-истағига қарши ўларок отаси Хирот ҳукмдорлигини ўзининг энг яқин амалдорларидан бири Қулбобо кўқалдошга ҳадя этди. Ўғли ранжимаслиги учун эса унга Термиз ва Қўлоб ҳукмдорлигини берди. Лекин Абдулмўминни бу шаҳарлар ҳукмдорлиги қаноатлантирмади ва оқибат-натижада ота ва ўғил ўртасига совуқчилик тушди. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, ота ва ўғил ўртасидаги муносабатларнинг бузилишига Абдуллахоннинг ўз Хуросон ноибларига Абдулмўминга итоат этмаслик ва қулай пайтда уни жисмонан йўқ қилиш тўғрисида буйруқ берганлиги ҳамда Нисо ва Обивард ҳукмдорларини Абдулмўминга қарши курашга даъват этганлиги сабаб бўлган. Ота ва ўғил ўртасидаги ихтилофлар 1597 йилга келиб кескин тус олди. Абдулмўмин энди отасига қарши очик ҳарбий ҳаракатларни бошлаб юборди. Шу йилнинг кузида Абдулмўмин ўз қўшинлари билан Амударё бўйида қодир тикди. Самарқандда турган Абдуллахон эса ўз қўшинларини Насаф (Қарши) атрофига тўплай бошлади. Лекин Бухоро ва Балх шайху уламолари аралашуви билан томонлар ўртасида сулҳ тузилди. Шундай бўлса-да қўшинлар Абдуллахон вафотида қадар ўз жанговар ҳолатларида туравердилар.

1598 йилнинг 8 февралда Абдуллахон Самарқандда вафот этди. Унинг вафоти тўғрисида манбалар маълумоти турлича. Аксарият манбаларда Бухоро хони Абдуллахон ўз ажали билан вафот этганлиги қайд этилади. Жўйбор хўжалари хонадони вакили – мақомотнавис Муҳаммад Толибнинг «Матлаб ат-толибин» (Мақсад изловчилар) асарида келтирилишича, Абдуллахон ўз ўғли Абдулмўмин буйруғи билан Боқимухаммадбий номли шахс томонидан заҳарлаб ўлдирилган. Лекин муаллиф бу маълумотни бировлардан эшитганлигини қайд этади ва тахминий эканлигига ишора қилади.

Отасининг вафоти ҳақидаги хабарни эшитган Абдулмўмин тезда Бухорога етиб келиб, тахтни эгаллади. Тахтга ўтиргач, отасининг барча яқин амалдорларини қиргин қилишга қиришди. Унинг буйруғи билан Қулбобо кўқалдошнинг бўйнига қунда урилиб, Хиротдан Бухорога келтирилди ва катл этилди. Абдулмўминнинг каттиққўллик билан юргизган

сиёсати Абдуллахон тарафдорларини бефарк колдирмади ва хукмронлигидан олти ой ўтгач, яъни 1598 йил ёзида Абдулмўмин бир гуруҳ фитначилар томонидан ўлдирилди. Хонни, яъни Абдулмўминни ўлдириш шу икки кишига топширилди. Булар Абдулсамадбий ва Мухаммадқулибийлар эди. Шундан сўнг фитначилар ов қилишни бахона қилиб, Абдулмўминхонни Зомин томонга олиб бордилар. Хон албатта, фитнадан беҳабар эди. Кечкурун фитначилар хондан яширин равишда ўтиш қийин бўлган бир тор жойни танлаб, уни сувга тўлдирадилар ва икки томонидан хандак казиб, унга юқоридаги икки котилни жойлаштирдилар. Эрта тонгда хонни отга ўткизиб ов бахонасида шу жойга етиб келдилар. Сувдан ўтаётганда хонга ифлос сувларни сачратмасликни важ қилиб, фитначилар атайлаб хондан орқада колдилар. Хон катл учун тайёрлаб қўйилган жойга етиб келгач, яшириниб ётган Мухаммадқулибий хандакдан чиқиб, хонга камондан ўк отди. Ўк келиб хоннинг бикинига санчилди. Шунда иккинчи котил ҳам камондан ўк отиб, хонга жарохат етказди. Хон отдан ерга кулаб тушгач, иккала котил ҳам югуриб келиб, хоннинг қалласини чопиб ташлашди .

Абдулмўминхоннинг ўлими Мовароуннахрда юз йилдан ортиқроқ хукмронлик қилган Шайбонийлар сулоласи инкирозининг ибтидоси эди.

Халим Тўраев
Бухоро Давлат университети доценти,
тарих фанлари номзоди